

جایگاه حقوق بشر در آژانس بین‌المللی انرژی اتمی

بهرام پشمی

دکتری حقوق بین‌الملل عمومی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

پیمان بلوری*

استادیار گروه حقوق بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

حجت سلیمی ترکمانی

استادیار حقوق بین‌الملل دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۸/۲۰ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۱۲/۱۱)

چکیده

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، کاربرد اتم را در راستای صلح، سلامت و سعادت بشر هدف‌گذاری کرده و دارای سه مأموریت در زمینه پادمان، ایمنی و علوم و فنون هسته‌ای است. در زمینه پادمان و ایمنی که از ماهیت سلبی برخوردارند، اگر از طرف آژانس تعللی رخ دهد، حقوقی همچون حق بر حیات، حق بر سلامتی و حق بر محیط زیست نقض می‌گردد. افزون بر آن‌که، در خصوص علم و فناوری و به خدمت گرفتن اتم برای صلح که از ماهیت ایجابی برخوردارند، نیازمند اقدامات آژانس در جهت تحقق حقوق بشر هستیم. با توجه به اینکه حقوق بشر بایستی همواره به‌عنوان نقطه عزیمت فعالیت‌های سازمان‌های بین‌المللی در راستای توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل باشد، عملکرد آژانس از تعارض رویکرد هنجاری و عملی آن در قبال حقوق بشر حکایت دارد. اگرچه اهداف توسعه هزاره در کانون توجه آژانس قرار دارد، به دلایل متعدد، از جمله ناپابوری کشورهای توسعه‌یافته به مقوله حق بر توسعه و نیز بی‌توجهی خود آژانس به اصولی همچون اصل برابری، اصل عدم تبعیض و نبود سازوکاری جهت الزام کشورهای هسته‌ای مبنی بر تعهد انتقال دانش هسته‌ای به کشورهای در حال توسعه، باعث شده است که در دو حوزه مأموریت پادمانی و ترویج علوم و فنون صلح‌آمیز هسته‌ای، چندان کامیاب نباشد.

واژگان کلیدی

اصل برابری، اصل عدم تبعیض، ایمنی هسته‌ای، پادمان، حق بر صلح، حق بر توسعه، حق بر محیط زیست سالم.

مقدمه

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۱ را بایستی یکی از سازمان‌های فعال در حوزه انرژی و نتیجه ابتکار عمل دولت آمریکا در طرح موسوم به «اتم برای صلح» دانست (ساعد، ۱۳۸۶: ۱۹) که در واکنش به نگرانی‌های روزافزون ناشی از استفاده غیرصلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای ایجاد گردید. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از زمان تأسیس خود از یک‌سو، به توسعه استفاده‌های صلح‌آمیز علوم و فنون هسته‌ای صلح‌آمیز پرداخته و از سوی دیگر، مانع از انحراف علوم و فنون مزبور به مصارف غیرصلح‌آمیز و نظامی از طریق اعمال پادمانی خود بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها گردیده است؛ اما با توجه به حضور حقوق بشر در همه حوزه‌ها، از جمله در زمینه هسته‌ای، نمی‌توان هیچ‌گونه تمایزی میان آسیب‌های استفاده صلح‌آمیز و استفاده نظامی از انرژی هسته‌ای قائل شد؛ زیرا هم استفاده نظامی و هم استفاده صلح‌آمیز، سلامت و محیط زیست هر دو نسل کنونی و آینده را تهدید می‌کند؛ در حالی که ضرورت قانونی برای حفظ حیات انسان، بایستی شامل حفاظت از محیط زیست و تمام عناصر مؤثر در زندگی بشر گردد. تأثیرات متقابل حقوق بشر و صلح در اسناد متعدد بین‌المللی مورد تأکید قرار گرفته است. از طرفی، تغییرات عمده‌ای در مفهوم صلح و امنیت بین‌المللی برآمده از نظام وستفالیایی رخ داده است. تهدیدات از جنبه نظامی، به حوزه‌هایی همچون فقر و گرسنگی، تروریسم، شیوع بیماری‌های واگیردار، مهاجرت‌های بی‌رویه، محیط زیست و نقض حقوق بشر تغییر یافته است. تحقق صلح پایدار مستلزم تحقق حقوق و آزادی‌های بشری نظیر حق حیات، حق امنیت، حق انتخاب، آزادی عقیده و آزادی بیان افراد است. به سخن دیگر، بین رعایت حقوق بشر و برقراری صلح و ایجاد توسعه، ارتباط مستقیمی وجود دارد. از آنجایی که تمامی حقوق مندرج در نسل‌ها برای حمایت از فرد و ارزش و کرامت ذاتی بشر بوده است که به دلیل خصیصه وابستگی و آثار متقابل و جدایی‌ناپذیرشان، هیچ‌یک بر دیگری برتری نخواهد داشت.

با توجه به مطالب بالا، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که حقوق بشر در هریک از اهداف دوگانه سلبی و ایجابی آژانس، از چه جایگاهی برخوردار بوده و با توجه به این که حقوق بشر بایستی همواره به‌عنوان نقطه عزیمت فعالیت‌های سازمان‌های بین‌المللی در راستای توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل باشد و با مفروض انگاشتن الزام آژانس به رعایت قواعد عام حقوق بین‌الملل، نهاد جهان‌شمول حقوق بشر از چه موقعیتی در رویکرد هنجاری و عملی آژانس برخوردار است؟

1. International Atomic Energy Agency (IAEA)

۱. رویکرد هنجاری آژانس به نظام حقوق بشر

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مؤسسه‌ای است که از اشتیاق به استفاده صلح‌آمیز از انرژی اتمی و نگرانی از جنگ اتمی (و بعدها حوادث نیروگاه‌های اتمی) که در جنگ سرد گسترش یافت، متولد شده است. در واقع، این امر یکی از نتایج انگشت‌شمار همکاری مثبت میان دو اردوگاه رقیب در گذشته است که باید با دوران پس از جنگ سرد تطبیق داده شود. آژانس با ارائه کارشناسی فنی در مورد معیارها و معافیت‌های ایمنی به نگرانی‌های پس از چرنوبیل و همچنین به مخالفت دایمی - دست‌کم در اروپای مرکزی و شمالی - با انرژی هسته‌ای که احتمالاً حاصل جنگ سرد است، پاسخ می‌دهد (Wälde, 2002: 187). اگرچه دلایل پایبندی سازمان‌های بین‌المللی به رعایت حقوق بشر در التزام سازمان‌های بین‌المللی به گستره وسیع‌تر از حقوق بین‌الملل بشر، یعنی حقوق بین‌الملل است (شریفی طرازکوهی و فاطمی‌نژاد، ۱۳۹۵: ۱۲۱-۱۲۲)؛ اما یکی از موجبات الزام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نسبت به نسل سوم حقوق بشر را می‌توان همانا در خصیصه این نسل (هم‌بستگی) جست‌وجو کرد؛ به‌طوری که تجمع تمامی امکانات و تلاش‌های هم‌سو و هم‌بسته تمامی بازیگران عرصه بین‌الملل همچون دولت‌ها، سازمان‌های بین‌المللی و نیز اشخاص حقوقی حقوق خصوصی و عمومی و افراد، موجب تحقق نسل سوم خواهد بود.

۱.۱. رویکرد حقوق بشری آژانس طبق اساسنامه

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در راستای تحقق دو هدف تسریع و توسعه مصارف و کاربردهای انرژی اتمی جهت صلح، سلامت و موفقیت در سراسر جهان و تضمین این‌که کمک‌های فنی و مالی اعطاشده از جانب آن به کشورهای عضو به «نحوی مورد استفاده قرار نگیرد که به اهداف نظامی منجر شود»، تأسیس گردید (The Statute of IAEA, Art: 2). هدف آژانس از یک‌سو، ایجاد است که در پی اتخاذ اقدامات مناسب جهت توسعه و اشاعه کاربردهای صلح‌آمیز علوم و فنون هسته‌ای در جهان است. از سوی دیگر، هدف آن سلبی است که با به‌کارگیری تدابیر مناسب می‌کوشد کمک‌های مالی و فنی هسته‌ای را که از جانب یا به‌واسطه آن در اختیار کشورها قرار می‌گیرد، به اهداف نظامی منحرف نشوند (رضایی، ۱۳۸۸: ۹). یکی دیگر از وظایف آژانس، تلاش در راستای توسعه انرژی اتمی و استفاده عملی از آن برای مقاصد صلح‌جویانه، به‌ویژه برای تولید نیروی برق با توجه کامل به تأمین نیازهای مناطق عقب‌افتاده جهان است. آژانس در زمینه‌هایی همچون توسعه، شاخص‌هایی برای ارزیابی پایداری انرژی، ایجاد معیارهای ایمنی برای نیروگاه‌های هسته‌ای در حمایت از سلامتی بشر و محیط زیست، تسهیل انتقال دانش و فناوری، ظرفیت‌سازی توسط توسعه الگوهای مدرن

انرژی و آموزش، به یاری کشورها می‌شتابد (بیگزاده، ۱۳۹۱: ۶۰۱-۶۰۳)؛ اما نکته قابل توجه این‌که، اختیارات و مسئولیت‌های آژانس صرفاً از اساسنامه آن ناشی نمی‌شود. اگرچه سازمان‌های بین‌المللی به دلیل برخورداری از صلاحیت ضمنی می‌توانند به انعقاد معاهدات بین‌المللی در قالب اختیاراتی که برای دستیابی به اهداف سازمان ضروری است، اقدام کنند (شریفی طرازکوهی و فاطمی‌زاد، ۱۳۹۵: ۱۲۲)؛ درعین حال، اساسنامه امکان گسترش اختیارات و مسئولیت‌های آژانس را از طریق انعقاد توافق‌نامه‌های میان دولت‌ها پیش‌بینی کرده است. دولت‌ها نیز از این امکان استفاده کرده و با انعقاد معاهدات و موافقت‌نامه‌های بعدی، مسئولیت‌ها و اختیارات جدیدی را برای آژانس پیش‌بینی کرده‌اند. البته این معاهدات، مسئولیت‌ها و اختیارات آژانس را در خصوص پادمان‌ها توسعه داده و زمینه‌های دیگر، همچون ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای یا انتقال دانش و فنون هسته‌ای صلح‌آمیز، کمتر مورد توجه قرار گرفته است (رضایی، ۱۳۸۸: ۱۰-۱۱). اساسنامه آژانس، افزون بر استفاده از اتم و توسعه آن در مسیر صلح، توسعه آن را برای سلامت و سعادت بشر، مدنظر قرار داده است. همچنین اساسنامه، موازین و مقررات ایمنی را به‌منظور حفظ سلامتی و کاهش خطراتی که افراد و اموال با آن روبه‌رو هستند، به حداقل رسانده، با مشورت و همکاری مقامات صلاحیت‌دار ملل متحد و مؤسسات تخصصی ذی‌نفع، مقرراتی را وضع کرده است (بیگزاده، ۱۳۹۱: ۶۰۲).

۲.۱. اعلامیه وزیران^۱

وزیران کشورهای عضو آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، در ۲۸ نوامبر سال ۲۰۱۸، در اجلاس وزرای علوم و فناوری هسته‌ای، به چالش‌های توسعه کنونی و جدید و اهداف و عملکرد آژانس پرداختند که به صدور اعلامیه‌ای به نام «اعلامیه وزیران» انجامید. با توجه به این‌که رشد و توسعه حقوق بین‌الملل انرژی در سال‌های اخیر به‌گونه‌ای بوده است که دیدگاه‌های حقوق بشر نیز هم‌سو با دسترسی به منابع انرژی برای برآوردن نیازهای اساسی بشر در چهارچوب این گرایش جدید حقوق بین‌الملل طرح شده‌اند (طلایی و پورسعید، ۱۳۹۲: ۲۱۸-۲۱۹)؛ وزیران کشورهای عضو آژانس در ماده ۶ این اعلامیه، نقش آژانس در تسریع و افزایش سهم انرژی اتمی در صلح، سلامت و رفاه در کشورهای عضو از طریق تسهیل دسترسی آزاد آن‌ها به استفاده صلح‌آمیز از انرژی اتمی، انتقال فناوری هسته‌ای، توسعه تحقیقات و استفاده از انرژی اتمی برای مقاصد صلح‌آمیز در کشورهای عضو و ارتقای همکاری دوجانبه و چندجانبه برای این منظور را مورد تأکید قرار دادند. در این نشست، بر آگاهی از سهم آژانس در ترویج برنامه‌های کاربردی از دانش هسته‌ای و فناوری در کشورهای عضو، در زمینه‌هایی مانند انرژی،

1. Ministerial Declaration 28 November 2018.

مواد، صنعت، محیط زیست، مواد غذایی و کشاورزی، تغذیه، سلامت انسان و منابع آب و در نتیجه، بهبود کیفیت زندگی اذعان و با تأکید ویژه بر ادامه حمایت از مشارکت زنان، بر تلاش به منظور دستیابی به فرصت‌های برابر برای زنان و مردان در اجرای فعالیت‌های خود، خواستار لحاظ تأثیرات و مزایای مربوط به جنسیت از آژانس شدند. این اعلامیه، لازمه دستیابی به توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست در چهارچوب برنامه ۲۰۳۰ را علم، فناوری و نوآوری در رسیدگی به چالش‌های کنونی بیان می‌کند و سهم و ظرفیت کاربرد علم و فناوری هسته‌ای را برای رفع نیازهای متنوعی از نیازهای اساسی توسعه اجتماعی و اقتصادی کشور به رسمیت می‌شناسد. اهمیت کار آژانس در زمینه برنامه‌های کاربردی انرژی هسته‌ای، برنامه‌های کاربردی غیرمستقیم علوم و فناوری هسته‌ای و همچنین ایمنی هسته‌ای برای نظارت بر تغییرات زیست‌محیطی در اکوسیستم‌ها و کمک به کشورهای عضو مطابق با اولویت‌های ملی خود، در تطبیق با اثرات تغییرات آب‌وهوایی و در کاهش تغییرات آب‌وهوایی به‌عنوان چالشی جهانی، یکی دیگر از موارد مورد توجه وزیران در ماده ۱۰ اعلامیه بود.

۳.۱. پادمان و تأیید^۱

پادمان‌های آژانس، جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای را با تشخیص زودهنگام سوءاستفاده از مواد هسته‌ای یا فناوری هسته‌ای دنبال می‌کنند (Introduction to International Safeguards: 1). گسترش وظیفه پادمانی آژانس را بایستی متعاقب تصویب معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای^۲ و پروتکل‌های آن دانست (2) (JIU/REP/2012/13/Rev, Zhang). در واقع، پادمان‌ها این اطمینان حقیقی را فراهم می‌آورد که دولت‌ها به تعهدات قانونی خود مبنی بر استفاده از مواد هسته‌ای برای اهداف صلح‌آمیز احترام می‌گذارند. پادمان‌ها مجموعه‌ای از اقدامات فنی اعمال‌شده توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای مواد هسته‌ای و فعالیت‌های هسته‌ای هستند که از طریق آن آژانس تأیید می‌کند که تسلیحات هسته‌ای مورد سوءاستفاده قرار نگرفته و مواد هسته‌ای از استفاده صلح‌آمیز منحرف نشده است (جلالی، ۱۳۸۳: ۸۴)؛ زیرا استفاده صلح‌آمیز از فناوری هسته‌ای در توسعه اقتصادی و اجتماعی بین‌المللی نقش مهمی ایفا می‌کند. معاهده منع گسترش تسلیحات هسته‌ای نیز وظیفه پادمانی آن را بر عهده

1. Safeguards and Verification

۲. استفاده صلح‌آمیز از فناوری هسته‌ای شامل برنامه‌های کاربردی همچون تولید برق، آب‌شیرین‌کن دریا، نقشه‌برداری سفره‌های آب زیرزمینی برای بهبود مدیریت آب‌های زیرزمینی و بررسی سوانح آلودگی، تشخیص و درمان سرطان و کنترل و ریشه‌کن کردن حشرات ناقل بیماری است. با این حال، مواد هسته‌ای به‌کار رفته برای برخی از این کاربردها - و امکاناتی که برای تولید و پردازش این مواد استفاده می‌شود- نیز می‌تواند برای تولید سلاح هسته‌ای مورد استفاده قرار گیرد که این موضوع، ضرورت اقدامات حفاظتی آژانس را تقویت می‌کند.

3. Non proliferation treaty (NPT)

آژانس گذارده است. اعتماد به نظام حفاظتی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی می‌تواند به تسهیل در استفاده صلح‌آمیز از فناوری هسته‌ای کمک کرده و از این طریق به مقابله با چالش‌های انرژی جهانی، محیط زیست و سلامت انسان یاری رساند (Introduction to International Safeguards: 1). پادمان‌ها را بایستی جزء ضروری نظام امنیت بین‌المللی دانست که نقش مهمی در جلوگیری از گسترش تسلیحات هسته‌ای ایفا می‌کنند، همکاری بین دولت‌ها و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی عامل مهمی در تعیین اجرای موفقیت‌آمیز پادمان‌های آژانس است (<https://www.iaea.org/topics/safeguards-legal-framework>)؛ زیرا صلح واقعی و پایدار میان ملت‌ها نمی‌تواند تنها براساس توازن منافع و نیروهای سیاسی و تأمین عادلانه تسلیحات ایجاد گردد. این صرفاً به معنای نبود جنگ است. صلح واقعی تنها می‌تواند براساس اعتماد متقابل استوار باشد که از طریق تحقق ارزش‌های اساسی به دست می‌آید که اعلامیه جهانی و منشور سازمان ملل متحد مطابق آن‌ها ایجاد شده‌اند (human security, Bertrand & Human rights). (RAMCHARAN).

۱.۴. ایمنی و امنیت هسته‌ای^۱

برنامه ایمنی هسته‌ای آژانس و فعالیت‌های آن در زمینه آمادگی و واکنش اضطراری، پس از حوادث هسته‌ای (چرنوبیل و فوکوشیما) توسعه یافتند (JIU/REP/2012/13/Rev, Zhang: 2). در خصوص ایمنی و امنیت هسته‌ای، آژانس یک چهارچوب ایمنی و امنیت هسته‌ای قوی و پایدار را در کشورهای عضو ترویج می‌کند که در راستای محافظت از مردم، جامعه و محیط زیست از اثرات مضر تابش یونیزه‌ای است (<https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-and-security>). براساس توافق‌نامه‌های ویژه دوجانبه با دولت‌ها، آژانس نظارت بر تأسیسات را برای تضمین ایمنی، هم از نظر معیارهای عملیاتی و هم از نظر عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای انجام می‌دهد. مسئله عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای، نه تنها به دولت‌ها، بلکه به تجارت غیرقانونی مواد و سلاح‌های هسته‌ای از دولتی به دولت دیگر و احتمالاً به گروه‌های تروریستی نیز مربوط می‌شود. از این رو، با توجه به این که تهدید امنیتی تروریست‌ها نسبت به تأسیسات هسته‌ای از سال ۲۰۰۲ به بعد، بسیار شدیدتر شده است، احتمالاً بسیاری از فعالیت‌های مهم آژانس در آینده بر امنیت هسته‌ای تمرکز خواهند کرد؛ چه در دفاع از حمله به تأسیسات هسته‌ای و چه از نظر محافظت از تهدیدات تروریستی برای ساخت و استفاده از انفجار هسته‌ای در مقیاس کوچک علیه اهداف غیرنظامی (Wälde, 2002: 186).

آژانس در سال ۱۹۷۵، سند ۲۲۵ را در زمینه پیشگیری از تروریسم هسته‌ای تدوین و تصویب کرد. در این راستا، شورای حکام نیز توصیه‌ای مبنی بر الحاق تمامی دولت‌های عضو به توافق‌نامه‌های بین‌المللی مربوط به مقابله با تروریسم و رعایت آن‌ها صادر کرد (سرتیپی، ۱۳۹۲: ۵۴۱ و ۵۴۳)؛ اما نکته مهم این‌که مطابق بیانیه بیستم ژانویه ۲۰۰۳ مقرر در قطعنامه ۱۴۵۶ (۲۰۰۳)، دولت‌ها باید اطمینان یابند که هر اقدامی برای مبارزه با تروریسم از تمام تعهدات آن‌ها به موجب حقوق بین‌الملل پیروی کرده و مطابق قواعد قابل‌اعمال حقوق بین‌الملل، به‌ویژه قواعد حقوق بشر، حقوق پناهندگی و حقوق بشردوستانه بین‌المللی انجام شود. ماده ۱۲ کنوانسیون بین‌المللی راجع به سرکوب اعمال تروریسم هسته‌ای نیز بر لزوم برخورداری مجرمان متهم از رفتار عادلانه تأکید می‌کند. برخورداری از تمامی حقوق و قواعد قابل‌اعمال حقوق بین‌المللی شامل قواعد حقوق بشر بین‌المللی، از جمله حقوق شناسایی شده برای این افراد است (نمایان، ۱۳۸۸: ۱۹). فعالیت‌های امنیتی هسته‌ای آژانس حاکی از آن است که آژانس توان آغاز انجام کارهایی را دارد که اساسنامه، آن را مقرر نکرده است که این احتمالاً متأثر از تحولات خارجی باشد؛ به‌ویژه در مورد پادمان و امنیت هسته‌ای، وقایع جهانی در شکل‌گیری اراده سیاسی دولت‌ها برای گسترش حوزه فعالیت‌های آژانس بسیار مهم بوده است (<https://carnegieendowment.org/2017/11/06/why-does-iaea-do-what-it-does-pub-74689>).

۱.۴.۱. حق بر محیط زیست و آلودگی‌های هسته‌ای

مواد رادیواکتیو یکی از آلاینده‌های محیط زیست بشری به‌شمار می‌روند که به دلیل استفاده روزافزون از مواد اتمی برای تولید انرژی مورد توجه قرار گرفته است.^۱ براساس مقررات عرفی و نیز طبق مفاد معاهدات مربوط به آن، وارد کردن خسارت غیرلازم و قابل اجتناب به محیط زیست به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ممنوع است. کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو در سال ۱۹۴۹ که تقریباً تمامی کشورها در آن عضویت دارند، در کنوانسیون چهارم خود، به حمایت از محیط زیست پرداخته است (<https://www.iaea.org/about/overview/sustainable-development-goals>) (sdgs). با وجود این‌که دیوان بین‌المللی دادگستری در نظر گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی و رعایت شرایط ضرورت و تناسب را در مورد قانونی بودن استفاده از سلاح‌های اتمی کشورها طی نظریه مشورتی بی‌اشکال دانسته است (حسینی، ۱۳۸۱: ۱۱۱)، اما استفاده از سلاح‌های اتمی با توجه به آثار کوتاه‌مدت و بلندمدت آن، مانند ضایعات ژنتیکی، اصول حقوق بین‌الملل بشردوستانه را نقض می‌کند. آژانس برای مدیریت پسماندهای رادیواکتیو، اقداماتی در جهت

۱. آلودگی ناشی از این مواد ممکن است در اثر استفاده صلح‌آمیز از انرژی اتمی باشد، مانند دفع زائدات هسته‌ای، نیروگاه‌های هسته‌ای، یا در نتیجه جنگ‌های هسته‌ای و بمب‌های اتمی ایجاد شود.

تصویب کنوانسیون و نیز تصویب مجموعه قواعدی در این زمینه انجام داده است (طلایی و حیدری، ۱۳۹۴: ۱۵۰-۱۵۳). معیارهای ایمنی آژانس، به‌ویژه معیارهای اساسی ایمنی بین‌المللی و واژه‌نامه ایمنی، دو نمونه از رویکرد بشرمحور قوانین هسته‌ای هستند. این معیارها بیانگر اجماع بین‌المللی در مورد سطح بالایی از امنیت برای محافظت از مردم و محیط زیست شمرده می‌شوند (ISBN 978-92-64-99143-9: 151).

۱.۴.۲. اقدامات محیط زیستی آژانس پس از حادثه چرنوبیل و فوکوشیما

همکاری آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در زمینه حمایت از محیط زیست، به پیش از حادثه اتمی چرنوبیل برمی‌گردد. آژانس، «نظام‌نامه کنترل محیط زیستی در شرایط عادی»^۱ را با هدف تنظیم راهبردهایی برای کنترل اطراف تأسیسات هسته‌ای در شرایط عادی و در عملکرد طبیعی آن‌ها برای اندازه‌گیری میزان مواد رادیواکتیو رهاشده در محیط زیست و به دنبال آن، «نظام‌نامه کنترل محیط زیستی در وضعیت‌های اضطراری»^۲ را منتشر ساخت. در این نظام‌نامه، کنترل محیطی در پی سنجش سطح رادیواکتیو بیرونی و میزان آلودگی هوا، آب، مواد غذایی و غیره مورد تأکید قرار گرفت؛ زیرا ممکن است اشخاص به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در عملیات طبیعی تأسیسات، در معرض مواد رادیواکتیو قرار گیرند (داداشی، ۱۳۹۵: ۱۲۲). در آغاز تأسیس آژانس، حمایت از محیط زیست در برابر آثار زیان‌بار و ویرانگر احتمالی مواد هسته‌ای مدنظر قرار نگرفته بود؛ اما به دلیل وقوع حادثه چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ و آثار ویرانگر و فرامرزی آن، دو کنوانسیون «اعلام فوری حادثه اتمی» و تصویب کنوانسیون «کمک در مورد حادثه اتمی یا اضطرار رادیولوژیکی» را سبب گردید. توسعه مفهوم محیط زیستی در سطح بین‌المللی و در برنامه‌های ناظر بر حیطه هسته‌ای، باعث تصویب اسناد الزام‌آور و غیرالزام‌آور توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی گردید.^۳ اسناد غیرالزام‌آور^۴ آژانس نیز در زمینه ایمنی و امنیت بوده که اصول راهبردی، آیین‌نامه‌ها و معیارهای ایمنی، از جمله این اسناد به‌شمار می‌روند. همچنین آژانس و سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد، پس از حادثه فوکوشیما، گروه مشترکی را برای ارزیابی میزان آلودگی و ارتقای سطح ایمنی مواد غذایی تشکیل دادند. این گروه مشترک، مشاوره و پشتیبانی لازم را در خصوص مسائل فنی مربوط به ایمنی مواد غذایی و اقدامات متقابل در مورد کشاورزی به مقامات ژاپنی ارائه کردند (داداشی، ۱۳۹۵: ۲۷۲-۲۷۳).

1. Manual on Environmental Monitoring in Normal Operation
2. Manual on Environmental Monitoring in Emergency Situation
3. Convention on Early Notification of a Nuclear Accident (1986), Convention on Assistance in the case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency (1986), Convention on the Nuclear Safety, Vienna, June 1994, Joint Convention on the Safety of spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (1997).
4. Soft law

۲. رویکرد عملی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به نظام حقوق بشر

آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از زمان تأسیس خود برای حل مشکلات نوظهور جهانی در جهت بهبود سلامت، رفاه، صلح و امنیت در سراسر جهان بسیار کوشیده است. آژانس به کشورهای عضو در دستیابی به اهداف توسعه خود مساعدت شایانی کرده است (IAEA Annual Report 2016: 1). اگرچه آژانس بخش مهمی از منابع مالی و انسانی خود را به ترویج فناوری هسته‌ای و همکاری در زمینه هسته‌ای به‌منظور مقابله با چالش‌های جهانی، از جمله تغییرات آب‌وهوایی، انرژی پاک، سلامت انسان، امنیت غذایی، کاهش فقر و مدیریت منابع آب اختصاص می‌دهد، اما ترویج استفاده صلح‌آمیز از فناوری هسته‌ای، چندان جلب توجه نمی‌کند (JIU/REP/2012/13/Rev, Zhang: 2) که این می‌تواند به دلیل غفلت از ماهیت ذاتی حقوق بشر در عرصه بین‌المللی باشد. اصول کلی حقوقی همچون اصل برابری، اصل آزادی، اصل عدم تبعیض اصل وفای به عهد، مواردی از این دست به‌شمار می‌روند. از طرفی، برابری، لازمه هر برداشتی از حقوق بشر و ناشی از تفکر یکی بودن همه افراد بشر از حیث حقوق، کرامت و فرصت‌هاست و مرتبط با اصول و انصاف و جامعه عادلانه بوده، و امکان بهره‌مندی از توسعه نیابستی از هیچ فرد و ملتی دریغ شود و همه کشورهای به‌منظور بهره‌مندی از انرژی هسته‌ای برای مصارف صلح‌آمیز فرصت برابر داشته باشند. از این رو، آژانس نیز بایستی طبق مفاد ماده ۲ اساسنامه خود، در صورت مراجعه و تقاضای یکی از اعضای خود به‌عنوان واسطه عمل کرده و از عضو دیگر خود بخواهد که خدمات مواد، تجهیزات فنی و یا تأسیسات لازم را در دسترس عضو متقاضی بگذارد؛ زیرا بدون کمک کشورهای با توان هسته‌ای بالا و همچنین بی‌توجهی به تعهد آن‌ها مبنی بر کمک‌های فنی به توسعه کشورهای که خواهان استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای هستند، این مهم امکان‌پذیر نخواهد بود؛ در حالی که در اعلامیه جهانی حقوق بشر، به حق برخورداری از توسعه برای همه ملت‌ها برای رسیدن به رشد و پیشرفت و غلبه بر معضل عقب‌ماندگی تأکید فراوانی شده است. دولت‌ها نیز ملزم شده‌اند در این راستا از هیچ تلاشی فروگذار نکنند.

۲.۱. حقوق بشر در اهداف ایجابی آژانس در قالب اهداف توسعه هزاره

انرژی در نظام سازمان ملل به‌خوبی جا نیفتاده است. جذابیت سیاسی آن تحت تأثیر فعالیت‌های زیست‌محیطی و در حال حاضر حقوق بشر قرار گرفته است. انرژی نه تنها یکی از مهم‌ترین مسائل کلیدی توسعه اقتصادی، تجارت بین‌المللی، بلکه عنصر اصلی توسعه پایدار و تغییرات اقلیمی است (Wälde, 2002: 191). در این موضوع که انرژی برای رشد اقتصادی پایدار و بهبود رفاه انسان ضروری بوده و انرژی هسته‌ای دسترسی به انرژی پاک، مطمئن و ارزان را

برای مقابله با آثار منفی تغییرات اقلیمی فراهم می‌سازد، تردیدی وجود ندارد (<https://www.iaea.org/topics/energy>). علم و فناوری هسته‌ای می‌تواند نقش مهمی در رشد اقتصادی و حمایت از توسعه پایدار^۱ ایفا کند. طی سال ۲۰۱۵، آژانس کشورهای عضو را تشویق کرد تا از علم و فناوری هسته‌ای برای دستیابی به اهداف توسعه خود و حل و فصل بسیاری از چالش‌های جهانی، از برطرف کردن نیازهای انرژی در حال رشد و حفاظت از محیط زیست تا بهبود امنیت غذایی و سلامت انسان، به شیوه‌ای پایدار استفاده کنند (IAEA Annual Report 2015: 1). تفکیک‌ناپذیر بودن و وابستگی متقابل، از ویژگی‌های عمدهٔ هنجارهای پذیرفته‌شدهٔ حقوق بشر توسط جامعهٔ بین‌المللی به‌شمار می‌آیند. به بیان کوفی عنان، دبیر کل فقید سازمان ملل متحد، بین رعایت حقوق بشر و برقراری صلح و ایجاد توسعه ارتباط مستقیمی وجود دارد. افزون بر آن‌که، حق بر صلح با همکاری و اعتماد بین اعضای جامعهٔ بین‌المللی پدید می‌آید. سایر حقوق مندرج در نسل اول با توجه به اینکه به‌طور مستقیم مورد توجه آژانس نیست، اما بی‌توجهی به این نسل موجب عدم تحقق صلح واقعی و توسعه می‌شود که در واقع، نام دیگر صلح است.

۲.۱.۱. پایان دادن به گرسنگی، دستیابی به امنیت غذایی و ترویج کشاورزی پایدار

حق بر غذا به‌عنوان حق بنیادین هر شخص، حق بر رهایی از گرسنگی و دسترسی پایدار به غذا، با کیفیت و کمیتی است که پاسخگوی نیازهای غذایی و فرهنگی او باشد. تحقق این حق با برآوردن نیازهای اولیه و اساسی انسان، زمینهٔ تحقق سایر حقوق بشری شخص را فراهم می‌کند و از این جهت با کرامت انسانی مرتبط است.^۲ در اهمیت این حق، همین بس که نقض آن، تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی قلمداد می‌گردد (ابراهیم‌گل، ۱۳۸۷: ۲۲۱-۲۲۲). باید توجه داشت که تغذیهٔ مناسب اساس سلامتی است. تغذیهٔ نامناسب و چاقی در کنار هم، به بیماری‌های غیرواگیر می‌انجامند. با استفاده از فناوری‌های ایزوتوپ پایدار، کارشناسان تغذیه و سلامت می‌توانند اقدامات تغذیه‌ای را برای مبارزه با تمام انواع سوءتغذیه انجام دهند (<https://www.iaea.org/topics/nutrition>). مفاد اصلی تعریف حق بر غذا، متضمن بر فراهم بودن دسترس بودن میزان کافی غذا از منظر کمی و کیفی برای تأمین نیازهای رژیم غذایی افراد، رهایی از مواد مضر و قابل پذیرش بودن از منظر فرهنگ اجتماعی حاکم است. در دسترس بودن مواد غذایی باید به شیوه‌ای پایدار باشد و در تقابل با تحقق سایر مؤلفه‌های حقوق بشری

1. Sustainable Development Goals (SDG)

۲. حق بر غذا به‌عنوان یکی از حقوق زیرمجموعهٔ حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، از نظر ماهیت و سازوکارهای تضمین حق، مشابه حقوق مندرج در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.

نباشد (طلایی و رزم‌خواه، ۱۳۹۲: ۱۲۱). از طریق آژانس و همکاری آن با سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد^۱، کشورهای جهان در حال بهبود امنیت غذایی و کشاورزی با استفاده از فناوری‌های هسته‌ای و ایزوتوپی برای محافظت گیاهان از آفات حشرات و تولید گونه‌های گیاهی جدید هستند. برخی دیگر از کشورها، از فناوری‌های هسته‌ای برای محافظت از سلامت دام و افزایش بهره‌وری تولیدمثل آن‌ها استفاده می‌کنند. فناوری‌های هسته‌ای می‌توانند برای تضمین کیفیت برتر، عمر مفید و افزایش ایمنی غذا استفاده شوند (Jawerth & Gaspar, 2016: 4).^۲ نقض حق بر غذا ممکن است به تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی بدل گردد.

۲.۱.۲. تضمین زندگی سالم و ترویج رفاه و بهداشت برای همه و مدیریت پایدار آب

بهداشت و سلامت یکی از ارکان اساسی در نظام حقوق بشر است و برخورداری از سلامت فیزیکی، روانی و اجتماعی حق تمام افراد بشر است (عباسی، ۱۳۹۴: ۱۳۹). به منظور رسیدگی به نیازهای مربوط به پیشگیری، تشخیص و درمان، به‌ویژه بیماری‌های غیرقابل پیشگیری، مانند سرطان و بیماری‌های قلبی-عروقی، استفاده از فناوری‌های هسته‌ای نقش مهمی ایفا می‌کند (https://www.iaea.org/about/overview/sustainable-development-goals-sdgs). حق بر آب نیز با بسیاری از مؤلفه‌های حقوق بشری، از جمله حق بر سلامت، حق بر غذا، حق تعیین سرنوشت، حق بر آموزش، حق بر کار (به‌ویژه در زمینه کشاورزی)، حق بر بهداشت، حق بر محیط زیست سالم، حق بر صلح و حق بر توسعه، در ارتباط است. از این رو، کمبود منابع آب را بایستی یکی از مهم‌ترین عوامل محدودکننده توسعه به‌شمار آورد. ارتباط حق بر آب و حق بر توسعه، امری بدیهی است؛ تا آنجا که حق بر صلح و حفاظت از محیط زیست، از مبانی حق بر توسعه هستند (احمدی و بدیسار، ۱۳۹۵: ۴۸). امنیت، در دسترس بودن، کیفیت، مدیریت و حفاظت از آب، مسئله‌ای حیاتی در توسعه انسانی و پایداری زیست‌محیطی و اقتصادی، به‌ویژه در توجه به رشد جمعیت جهانی است. آژانس با روش‌شناسی هیدرولوژی ایزوتوپی مبتنی بر علم و آموزش فنی به این چالش کمک می‌کند. دسترسی به آب برای تولید غذاهای پایدار و تولید انرژی، صنعت و حفاظت از محیط زیست بسیار مهم است. فناوری‌های ایزوتوپی هسته‌ای آژانس بین‌المللی انرژی اتمی از تطبیق فناوری‌های هسته‌ای، به‌تمامی جنبه‌های ارزیابی منابع آب شیرین و مدیریت و حفاظت آب استفاده می‌کند. همچنین، فناوری‌های ایزوتوپی اطلاعات بیشتری درباره سن و کیفیت آب به ما می‌دهد. این فناوری‌ها، اطلاعات کلیدی در مورد منابع آب و تأثیر انسان بر آب‌وهوا را فراهم می‌کنند

1. Food and Agricultural Organization (FAO)

۲. فناوری‌های هسته‌ای، راه‌حل‌های رقابتی و اغلب منحصربه‌فرد را برای کمک به مبارزه با گرسنگی و سوء‌تغذیه، بهبود پایدار محیط زیست و اطمینان از امنیت غذایی فراهم می‌کنند.

(<https://www.iaea.org/topics/water>). دسترسی به آب، در مقادیر و کیفیت کافی برای سلامتی انسان بسیار حیاتی است. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ملل متحد (در نظریه عمومی ۱۵، پیش‌نویس ۲۰۰۲) استدلال می‌کند که دسترسی به آب، شرط استفاده از حق داشتن سطح زندگی مناسب است که به‌طور جدانشدنی با حق بالاترین سطح معیار بهداشت و در نتیجه، حقوق بشر مرتبط است. در ۲۸ ژوئیه ۲۰۱۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد تصریح کرد که آب آشامیدنی سالم و تمیز و بهداشت، یک حق انسانی ضروری برای بهره‌مندی کامل از زندگی و سایر حقوق بشر است (Palmer, 2018: 1). همچنین ماده ۸ اعلامیه ۱۹۸۶، حق بر توسعه آب را به‌عنوان منابع اساسی برشمرده است که باید فرصت برابر برای دسترسی به این منبع برای توسعه فراهم گردد.

۳.۱.۲. تضمین دسترسی به انرژی پایدار و اقدام برای مبارزه با تغییرات اقلیمی

اگرچه فرآورده‌های انرژی موجب رشد، توسعه و شکوفایی اقتصادی کشورها می‌شود، اما استخراج و استعمال سوخت‌های فسیلی و غیرفسیلی و همچنین گسترش و توسعه امکانات و تجهیزات انرژی، تهدیدی بزرگ و درعین حال چالشی برای محیط زیست جهانی است. امروزه حقوق محیط زیست و انرژی به‌صورتی با یکدیگر گره‌خورده‌اند که تفکیک آن دو از هم، محال می‌نماید (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۸۴-۸۵). برای ورود به ارتباط انرژی با محیط زیست، نیازمند بررسی معیار توسعه پایدار هستیم تا در چهارچوب و راستای آن، استفاده از منابع انرژی موجب ورود خسارات جبران‌ناپذیر به محیط زیست نشود (طلایی و پورسعید، ۱۳۹۲: ۲۰۴). در این خصوص، دولت‌ها نیز موظف‌اند تا نیازهای اتباع خود را به انرژی به‌طور مؤثر و متناسب با محیط زیست و سرانجام، در جهت سلامت بشر تأمین کنند. از این رو، بین انرژی و محیط زیست پیوندی تنگاتنگ برقرار می‌شود (طلایی و پورسعید، ۱۳۹۲: ۲۱۱). بدیهی است که حق برخورداری از انرژی موقعی در راستای حقوق بشر، به‌ویژه حق توسعه پایدار خواهد بود که هم‌سو با حق برخورداری از منابع انرژی‌های تجدیدپذیر باشد (UNDP, Environment, Enrgy & 2001: 1). علم و فناوری هسته‌ای می‌تواند نقش مهمی در رشد اقتصادی و حمایت از توسعه پایدار ایفا کند.

کارشناسان آژانس از ابزارهای مبتنی بر علم برای مطالعه سیستم‌های زمینی و آبی استفاده می‌کنند و اثرات بالقوه آلودگی و تغییرات اقلیمی را بر محیط زیست و سلامت انسان ارزیابی می‌کنند. ایزوتوپ‌های پایدار و فناوری‌های هسته‌ای برای ارزیابی منابع آب شیرین، سیستم‌های بیولوژیکی، فرایندهای اتمسفر و اکوسیستم‌های اقیانوسی و نیز بهبود روش‌های کشاورزی استفاده می‌شود. این ابزارها، به بررسی آثار زیست‌محیطی بر محیط زیست، به‌ویژه اثر آلودگی

طبیعی کمک می‌کند (<https://www.iaea.org/topics/addressing-environmental-issues>). بیابان‌زایی، تخریب زمین و فرسایش خاک می‌تواند جان و معیشت مردم را به خطر بیندازد. فناوری‌های ایزوتوپ ارزیابی دقیق فرسایش خاک و نقاط داغ فرسایش را ارائه می‌دهند. این ارزیابی‌ها ضمن کمک به کاهش تخریب زمین و بازگرداندن خاک، موجب توقف از بین رفتن تنوع زیستی می‌شود (Nicole Jawerth & Miklos Gaspar, 2016: 5).^۱ آنچه امروز بیشتر مطرح است، میزان تولید و کنترل گازهای گلخانه‌ای و معضلات ناشی از آن، همچون گرمایش زمین، طوفان‌ها، سیل‌ها و خشک‌سالی‌هاست؛ درحالی‌که فاجعه‌های شدید، بعد از این مرحله رخ خواهد داد. این پدیده‌ها، آوارگی، مهاجرت‌های کلان، بیکاری، بی‌تابیتی و سرانجام فقر و ناامنی را در پی خواهد داشت (UN Doc A/Res/60/1, 2005). تأثیر تغییرات آب‌وهوایی بر حقوق بشر عموماً یادآور این مصادیق مشخص از نسل اول و دوم حقوق بشر، همچون حق بر حیات و حق بر سلامت است، اما این موضوع نمی‌تواند نافی تأثیر منفی و ویرانگر این پدیده بر مصادیق نسل سوم حقوق بشر، از جمله حق بر توسعه، حق بر صلح و حق بر محیط زیست باشد (Ershadul Karim & et al. 2018: 1). آژانس به کشورها کمک می‌کند تا از فناوری‌های هسته‌ای برای تطبیق و کاهش پیامدهای تغییرات آب‌وهوایی از طریق مدیریت منابع خاک، آب و کشاورزی استفاده کنند (Jawerth & Gaspar, 2016: 5).

۲.۲. انتقادات بر عملکرد آژانس

ارزیابی تحقق اهداف آژانس مستلزم تقسیم‌بندی آن‌ها به اهداف اشاعه کاربرد صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای و جلوگیری از اشاعه فناوری نظامی و انحراف آن است. اگرچه آژانس در دستیابی به اهداف دسته اول موفق به نظر می‌رسد، اما خلع سلاح هسته‌ای در عمل با موفقیت چندانی همراه نبوده و سازوکار آژانس در این زمینه و حتی پیمان منع اشاعه سلاح‌های هسته‌ای، به دلیل فضای حاکم بر جنگ سرد و به خاطر نفوذ قدرت‌های بزرگ، ممانعت از گسترش سلاح‌های هسته‌ای را با چالش بزرگی روبه‌رو ساخته است.

با این‌که منتقدان ادعا می‌کنند که از اختلاف اساسی میان مأموریت‌های آژانس برای ترویج استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و پیشبرد امنیت و عدم گسترش سلاح هسته‌ای آگاهند، اما آژانس مانند هر کشور دارای قدرت هسته‌ای، همواره با چالش جداسازی تبلیغاتی از فعالیت‌های هنجاری و نظارتی روبه‌روست (<https://carnegieendowment.org/2017/11/06/why->

۱. مطابق قطعنامه ۴/۱۰ (۲۰۰۹) شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، تأثیرات ناشی از تغییرات آب‌وهوایی، پیامدهای مستقیم و غیرمستقیمی برای بهره‌مندی مؤثر از حقوق بشر، از جمله حق زندگی، حق داشتن غذای مناسب، حق استفاده از بالاترین سطح زندگی دارد. بهداشت، حق مسکن مناسب، حق خودمختاری و تعهدات حقوق بشر در زمینه دسترسی به آب آشامیدنی سالم و بهداشتی دارد که مردم در هیچ حالتی نباید از وسایل معاش خود محروم شوند.

does-iaea-do-what-it-does-pub-74689). قطعنامه‌های آژانس بخشی از منابع حقوقی الزام‌آور این سازمان بین‌المللی را تشکیل می‌دهد، اما نظام تضمینی بین‌المللی کنونی دارای کاستی‌های زیادی است. با توجه به این‌که نظارت اصلی بر عهده آژانس گذاشته شده است، در عمل به نحو تبعیض‌آمیزی، تنها کشورهای غیرهسته‌ای تحت پوشش قرار می‌گیرند.

باید توجه داشت که وظیفه آژانس صرفاً تهیه گزارش و تأمین دلیل برای مراجع صلاحیت‌دار است که طبق اساسنامه، آژانس توجه سازمان ملل و شورای امنیت در خصوص نقض تعهدات دولت‌های عضو را جلب خواهد کرد (مولایی، ۱۳۷۶: ۷۷). در صورتی تصمیمات و تلاش‌های فنی و تخصصی آژانس در چهارچوب مقررات لازم‌الاجرا خواهد بود که مطابق موازین شناخته‌شده بین‌المللی باشد. در مقابل، نادیده گرفتن حقوق کشورها و برخورد تبعیض‌آمیز با قضایای مختلف، می‌تواند بیانگر استفاده ابزاری از این نهاد بین‌المللی در جهت منافع برخی کشورها باشد. پابندی آژانس به اهداف بنیادین آن و توجه فنی و تخصصی به قضایا، می‌تواند نشانه‌ای از رفتار حقوقی و در مقابل انحراف از آن، دلیلی بر رفتار و عملکرد سیاسی سازمان تلقی گردد (عسگری، ۱۳۸۵: ۴۳-۴۴)؛ اما آژانس در مواردی، از جمله صدور قطعنامه در مورد فعالیت‌های هسته‌ای برخی کشورها، با نوع انتخاب واژگان و عبارات، حساسیت زیادی را برانگیخته است؛ در حالی که کشورهای عضو پیمان ان‌پی‌تی براساس اعتماد و در قامت نهادی بی‌طرف، نظارت و کنترل مستمر بر فعالیت‌های هسته‌ای را به آژانس سپرده‌اند.

نکته دیگر رفتار تبعیض‌آمیز آژانس در برخورد با طرح قصور پادمانی ایران است. قصور پادمانی برخی کشورهای دیگر، از جمله مصر (22: para: GOV/2005/9, 14 February 2005) و کره جنوبی (38: para: GOV/2004/84, 11 November 2004) نیز تقریباً هم‌زمان به شورای حکام گزارش شده بود. شورای مزبور از اقدام در خصوص کشورهای مصر و کره جنوبی امتناع ورزید؛ درحالی‌که می‌بایستی عملکرد آژانس مبتنی بر صلاح‌دیدگی بودن گزارش‌دهی طبق موافقت‌نامه پادمان ایران و آژانس می‌بود (سادات‌میدانی، ۱۳۹۵: ۲۳۱-۲۳۲). از طرفی، غیرحقوقی‌ترین بخش از عملکرد آژانس که در قطعنامه‌های صادره علیه ایران بازتاب یافته، الزام ایران به امضا و تصویب پروتکل است؛ درحالی‌که اصل «رضایت کشورها»، مبنای پذیرش تعهدات بین‌المللی آن‌هاست. شورای حکام در قطعنامه‌هایی رسماً از ایران خواسته است که بی‌درنگ پروتکل الحاقی را امضا کند و به تصویب مجلس برساند (عسگری، ۱۳۸۵: ۵۶). تاکنون سازوکارهای حقوقی و اجرایی مؤثری برای اجبار کشورهای دارنده فناوری هسته‌ای صلح‌آمیز، با وجود تعهدشان به انتقال دانش مزبور به کشورهای متقاضی، پیش‌بینی نشده است. در معاهده ان‌پی‌تی، کشورهای هسته‌ای به مذاکرات خلع سلاح هسته‌ای و کشورهای غیرهسته‌ای به عدم دستیابی به این سلاح‌ها متعهد شده‌اند؛ اما از زمان تصویب این معاهده، دولت‌های جهان سوم به دلیل

پیمان‌شکنی قدرت‌های هسته‌ای مبنی بر عدم انتقال فناوری صلح‌آمیز هسته‌ای به آن‌ها و با عرضه کمک‌های فنی و انتقال مواد و فناوری غیرصلح‌آمیز به کشورهای مورد حمایت خود، از جمله اسرائیل و آفریقای جنوبی، این پیمان را زیر پا گذاشته‌اند. از آنجایی که حق توسعه یکی از حقوق بنیادین منشور ملل متحد بوده و به موجب آن، دولت‌های جهان بر همکاری در حل مسائل مربوط به امور اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یا به‌طور کلی «توسعه»، متعهد شده‌اند؛ بنابراین کشورهای مزبور می‌توانند خواستار اعمال بدون تبعیض این حق شوند؛ زیرا این هدف، تنها در قالب صلح واقعی و همچون شرطی لازم برای تحقق آن قابل تصور است؛ تا آنجا که می‌توان باور داشت، «توسعه» نام دیگر صلح است. عملکرد آژانس در قبال حق بر توسعه را شاید بتوان در بستر این موضوع تحلیل کرد که این حق برخلاف نسل اول حقوق بشر در دیدگاه حقوق‌دانان غربی بازتابی نداشته و بیشتر توسط حقوق‌دانان کشورهای جهان سوم دنبال شده است. از طرفی، حق پیشرفت و توسعه، با وجود حامیانی نتوانسته به جایگاه الزام‌آور برسد و صورت قانونی به خود بگیرد. همچنان که وظیفه سلبی ممانعت از رشد، پیشرفت و توسعه کشورهای دارای چنین نقصانی است، وظیفه ایجابی کمک و مساعدت برای امر توسعه و پیشرفت کشورها نیز به دلیل نبود معاهدات الزام‌آور و حقوقی، غیرالزام‌آور به نظر می‌رسد. با وجود این، طبیعی است که کشورهای با توان هسته‌ای، باوری به شناسایی حق بر توسعه برای کشورهای خواهان رشد و پیشرفت نداشته باشند؛ در حالی که وقتی حقوق بشر و توسعه را از مبانی صلح بین‌المللی بدانیم و حقوق مساوی و انکارناپذیر همه افراد، تشکیل‌دهنده اساس آزادی، عدالت و صلح در جهان باشد، در آن صورت هدف اصلی آژانس با چالش روبه‌رو می‌شود.

در مورد نظارت آژانس بر کشورهای غیرعضو پیمان ان‌پی‌تی نیز شاهد نقض اصل برابری هستیم؛ به گونه‌ای که در این معاهده، کشورهای فاقد جنگ‌افزارهای هسته‌ای متعهد شده‌اند که از دستیابی به این سلاح‌ها خودداری ورزیده و به‌صورت ضمنی حق انحصاری چند قدرت هسته‌ای را بر این سلاح‌ها به رسمیت شناخته‌اند؛ اما تضمینات ان‌پی‌تی بایستی به کشورهای هسته‌ای و کشورهای خارج از پیمان مزبور نیز تعمیم یابد تا جنبه‌های تبعیض‌آمیز آن از میان برود.

از طرفی، اصل برابری میان کشورها هرگز آن‌چنان‌که در نظریه بیان شده است، تحقق نیافته و اگر بپذیریم که فرضیه برابری در نظریه و عدم رعایت آن در اجرا، از موارد عدم تناسب میان حقوق بین‌الملل و واقعیات امروزی است، در آن صورت ایراد موردی ما در این خصوص، به نظر معقول نخواهد رسید. از سوی دیگر، کشورهای غیرهسته‌ای، نظارت‌های آژانس را غیردوستانه قلمداد کرده و بر این باورند که موجب جاسوسی از این کشورها می‌شود. بنابراین،

در خصوص اعتمادسازی نسبت به فعالیت‌های بازرسان آژانس نیز بایستی اقدامات اساسی انجام گیرد (جلالی، ۱۳۸۳: ۸۸-۸۹). دولت‌های درحال توسعه با آگاهی از ارتباط میان صلح و توسعه و منوط کردن استقرار صلح به حل مسائل بین‌المللی مربوط به توسعه، خود را برای پیشرفت و توسعه با بهره‌گیری از فناوری هسته‌ای بدون نظارت کشورهای هسته‌ای محق می‌دانند.

نتیجه

فلسفه تشکیل آژانس، مانند همزادهای سازمانی خود در حوزه انرژی، از خصیصه واکنشی بودن مقوله انرژی مستثنا نبوده است. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، مرکز همکاری‌های اتمی در جهان، به منظور استفاده ایمن، امن و صلح‌آمیز از فناوری‌های هسته‌ای کار می‌کند. اگرچه صلح مندرج در اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی صلح منفی است، اما امروزه جامعه بین‌المللی صلح مثبت را بیشتر در جهت حفظ ارزش و کرامت ذاتی بشری می‌داند؛ زیرا تحقق مؤلفه‌ها و مصادیق حقوق بشری در محیط ناامن و غیرصلح‌آمیز، امکان‌پذیر نیست.

با وجود این‌که آژانس به لحاظ هنجاری، رویکرد توسعه‌یافته‌ای در قبال حقوق بشر دارد، در عمل به دلیل نفوذ قدرت‌های بزرگ، شاهد برخوردی تبعیض‌آمیز با قضایای مختلف، در موارد متعددی هستیم که این می‌تواند بیانگر استفاده ابزاری از این نهاد بین‌المللی باشد؛ در حالی که اقدامات آژانس در قالب وظیفه نظارتی خود تبعیض‌آمیز بوده و «اصل برابری» در برخورداری همه کشورهای از «حق بر توسعه» در زمینه علوم و فناوری هسته‌ای و همچنین در اعلام گزارش‌های پادمانی و صدور قطعنامه‌های آن نقض می‌گردد که ریشه این رویکرد را بایستی ناشی از عدم رعایت اصل مساوات و ناهماهنگی آن در نظریه و عمل در حقوق بین‌الملل دانست. معیارهای ایمنی آژانس که بیانگر اجماع بین‌المللی در مورد سطح بالایی از امنیت برای محافظت از مردم و محیط زیست هستند، نیز از رویکرد بشرمحور قوانین هسته‌ای حکایت دارد. آژانس با وجود اختلاف اساسی میان مأموریت‌های خود برای ترویج استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و پیشبرد امنیت و عدم گسترش سلاح هسته‌ای، هدف واحدی را دنبال می‌کند. بخش مهمی از منابع آژانس صرف توسعه فناوری هسته‌ای و همکاری در زمینه هسته‌ای به منظور مقابله با چالش‌های جهانی، از جمله تغییرات آب‌وهوایی، انرژی پاک، سلامت انسان، امنیت غذایی، کاهش فقر و مدیریت منابع آب می‌گردد. هرچند آژانس بر تحقق اهداف توسعه هزاره توجه ویژه‌ای دارد، نایستی از این نکته غافل شود که زمانی می‌توان شاهد ایجاد صلح پایدار بود که تحقق تمامی حقوق انسانی، به ویژه حق بر توسعه، توأمان انجام گیرد. همچنان که در مقدمه اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز شناسایی حیثیت ذاتی و حقوق مساوی و

انکارناپذیر همه افراد، اساس آزادی، صلح و عدالت در جهان را تشکیل می‌دهد. از طرفی، پادمان‌ها به تأیید عدم سوءاستفاده و عدم انحراف از استفاده صلح‌آمیز انرژی اتمی می‌پردازند. بدیهی است که در صورت انحراف و کاربرد آن در جنگ، می‌تواند به فقر و گرسنگی، شیوع بیماری‌های واگیردار، مهاجرت‌های بی‌رویه، آلودگی‌های محیط زیستی انجامیده و به‌طور کلی، موجب نقض حقوق بشر و در نتیجه، به خطر افتادن صلح و امنیت بین‌المللی شود. در خصوص همکاری و مساعدت به کشورهای تازه‌وارد هسته‌ای، اقدامات مبتنی بر اعتماد می‌تواند راه را برای اهداف آژانس هموار سازد؛ زیرا اعتماد متقابل مبتنی بر ارزش‌های بنیادین که منشور و اعلامیه جهانی حقوق بشر بر آن‌ها استوار شده است، سازنده صلح واقعی خواهد بود.

منابع

الف) فارسی

۱. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۸۷). «تحولات حفظ صلح در سازمان ملل متحد: حفظ صلح، ایجاد صلح، تحکیم صلح». فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۱۱، شماره ۴۷، ص ۲۵۷-۲۲۵.
۲. ابراهیمی، نصرالله (۱۳۹۲). «رشته حقوق انرژی در ایران: فرصت‌ها و چالش‌ها: طرح و بررسی یک پیشنهاد». در کتاب: حقوق انرژی نخستین همایش ملی، به اهتمام الهام امین‌زاده، چاپ دوم، تهران، نشر دادگستر.
۳. احمدی، سید محمدصادق؛ بدیسار، سید ناصرالدین (۱۳۹۵). «حق بر آب در نظام بین‌المللی حقوق بشر». فصلنامه حقوق محیط زیست، سال اول، شماره ۲، پاییز و زمستان، ص ۵۰-۳۸.
۴. بیگزاده، ابراهیم (۱۳۹۱). حقوق سازمان‌های بین‌المللی. چاپ دوم، تهران، انتشارات مجد.
۵. جلالی، محمود (۱۳۸۳). «حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای و وضعیت ایران». اندیشه‌های حقوقی، سال دوم، شماره ۷، ص ۱۰۲-۷۵.
۶. حسینی، منصوره (۱۳۸۱). «تدابیر بین‌المللی حفاظت از محیط زیست در قبال آلودگی اتمی». فصلنامه ندای صادق، شماره ۲۵، ص ۱۳۳-۱۱۱.
۷. داداشی، آزاده (۱۳۹۵). حقوق اطلاع‌رسانی هسته‌ای. چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی.
۸. رضایی، صالح (۱۳۸۸). «نقش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در توسعه و اجرای حقوق بین‌الملل». فصلنامه راهبرد، سال هجدهم، شماره ۵۰، ص ۱۶۴-۱۴۹.
۹. سادات‌میدانی، حسین (۱۳۹۵). «اختلافات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی با ایران در پرونده هسته‌ای از دیدگاه حقوق بین‌الملل». مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۴، ص ۲۵۶-۲۱۹.
۱۰. ساعد، نادر (۱۳۸۶). «حاکمیت دولت‌ها و سازوکارهای بین‌المللی بازرسی در امور خلع سلاح». پژوهشنامه روابط بین‌الملل، شماره ویژه، ص ۴۹-۱۱.
۱۱. سرتیپی، حسین و همکاران (۱۳۹۲). حقوق امنیت هسته‌ای (بررسی رویکرد نظام عدم اشاعه هسته‌ای). چاپ اول، تهران، نشر میزان.
۱۲. شریفی طرازکوهی، حسین؛ فاطمی‌نژاد، سید صلاح‌الدین (۱۳۹۵). «سازمان جهانی تجارت و حقوق بشر». مجله مطالعات حقوقی (دانشگاه شیراز)، دوره هشتم، شماره ۴، ص ۱۳۵-۱۰۳.
۱۳. طلائی، فرهاد؛ پورسعید، فرزانه (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر متقابل حقوق بشر و صلح بر یکدیگر». فصلنامه حقوق بشر، سال هشتم، شماره ۱ و ۲ (پیاپی ۱۵ و ۱۶)، ص ۱۲۲-۸۵.

۱۴. طلایی، فرهاد؛ رزم‌خواه، علی (۱۳۹۲). «تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر غذا با توجه به ماده یازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی». فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، سال ۴۳، شماره ۲، ص ۱۳۴-۱۱۹.
۱۵. طلایی، فرهاد؛ حیدری، الهام (۱۳۹۴). «نقش سازمان‌های بین‌المللی دارای صلاحیت جهانی در مقابله با آلودگی زیست‌محیطی ناشی از پسماندها». *مجله مطالعات حقوقی (دانشگاه شیراز)*، دوره هفتم، شماره ۲، ص ۱۷۱-۱۲۳.
۱۶. عباسی، محمود؛ دهقانی، غزاله؛ رضایی، راحله (۱۳۹۴). «الزامات حقوقی اسناد بین‌المللی در قبال بهداشت و سلامت عمومی و چالش‌های فراروی آن». *مجله علمی سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران*، دوره ۳۳، شماره ۲، ص ۱۴۶-۱۳۸.
۱۷. عسگری، یداله (۱۳۸۵). «بررسی و تحلیل حقوقی عملکرد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در مسئله فعالیت‌های هسته‌ای ایران». *فصلنامه سیاست دفاعی*، سال چهاردهم، شماره ۵۵، ص ۵۴-۳۵.
۱۸. مولایی، یوسف (۱۳۷۶). «تحلیل حقوقی بیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای با تأکید بر ماده ۴ پیمان». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، دوره ۳۷، ص ۸۲-۶۵.

ب) خارجی

19. Ershadul Karim, Md (2018). "Energy Revolution for Our Common Future: An Evaluation of the Emerging International Renewable Energy Law". *Energies* 2018, 11(7).
20. Human rights and human security, Bertrand RAMCHARAN at: https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/UNIDIR_pdf-art2018.pdf
21. Jawerth, Nicole; Gaspar, Miklos (2016). The Sustainable Development Goals and the IAEA, IAEA Bulletin, September.
22. JIU/REP/2012/13/Rev, REVIEW OF MANAGEMENT AND ADMINISTRATION IN THE INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA), Prepared by Yishan Zhang, Tadanori Inomata.
23. Legal Affairs ISBN 978-92-64-99143-9, International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook, 10th Anniversary of the International School of Nuclear Law.
24. Introduction to International Safeguards Available at: https://www.energy.gov/sites/prod/files/2017/10/f37/Introduction%2520to%2520International%2520Safeguards%5B1%5D_0.pdf
25. Wälde, T (2002). "Access to Energy Networks: A Precondition for Cross-border Energy and Energy Services Trade". *CEPMLP internet journal and (with A. Gunst) now published in 36 J. World Trade*.
26. IAEA Annual Report 2015.
27. IAEA Annual Report 2016.
28. UNDP, Environment, Energy And UNDP, 2001.
29. World Summit Outcome 2005, UN Doc A/Res/60/1, 2005. (24 October 2005).
30. <https://carnegieendowment.org/2017/11/06/why-does-iaea-do-what-it-does-pub-74689>
31. Ministerial Declaration 28 November 2018.
32. <https://www.iaea.org/topics/energy>
33. <https://www.iaea.org/about/overview/sustainable-development-goals-sdgs>
34. <https://www.iaea.org/topics/nutrition>
35. <https://www.iaea.org/topics/addressing-environmental-issues>
36. <https://www.iaea.org/topics/water>.